

Prof. dr Ivan Šijaković¹
Ass. mr Nemanja Đukić²
Fakultet političkih nauka
Banja Luka

UDC 316.3

DISKURZIVNI HABITUS SOCIOLOGIJE

(O poretku socioloških paradigmi)

Abstract: *This paper analyzes the problem of paradigm and discourse in contemporary sociology. Problems of delays in paradigmatic development of modern sociology manifested as ignoring or running away from the paradigm and the urge to declare "low" theoretical discussion and "minor" issues of a paradigm or "grand theory" are considered. Special attention is paid to the order of paradigms in sociology as a science, about the great impact of relativism, constructionism and deconstruction of common sense in establishing and developing the contemporary conceptual sociological paradigm. It is noted that the most of the problems in contemporary sociology come from the discourse about the crisis, a lack of understanding of its role and importance in sociological theory, as well as the conversion of the discourse into the paradigm.*

Keywords: *the universal paradigm, the general paradigm, the theoretical paradigm, the conceptual paradigm, the non-paradigmatic space, the order of paradigms, the discourse, the discursive practice, the discursive habitus, the individualistic theory.*

Apstrakt: *U radu se analizira problem paradigme i diskursa u savremenoj sociologiji. Razmatraju se problemi zastoja u paradigmatom razvoju savremene sociologije manifestovani kao ignorisanje ili bežanje od paradigme i težnja da se „male“ teorijske rasprave i „mala“ pitanja proglase paradigmatom ili „grand teorijom“. Posebna pažnja se posvećuje poretku paradigmatu u sociologiji kao nauci, zatim velikom uticaju relativizma, zdravorazumskog konstrukcionizma i dekonstrukcije na konstituisanje i razvoj savremene pojmovne sociološke paradigme. Konstatuje se da većina problema u savremenoj sociologiji potiče od krize diskursa, nerazumevanja njegove uloge i značaja u sociološkoj teoriji, kao i konverzije diskursa u paradigmatu.*

Ključne riječi: *univerzalna paradigma, opšta paradigma, teorijska paradigma, pojmovna paradigma, neparadigmatomski prostor, poredak paradigmatu, diskurs, diskurzivna praksa, diskurzivni habitus, individualistička teorija.*

¹ Profesor na grupi teorijskih predmeta na FPN, studij sociologije.

² Asistent na grupi teorijskih predmeta na FPN, studij sociologije.

UVOD

Ukoliko temeljna izmena društvene stvarnosti kao svojevrsnog referentnog univerzuma sociologije, ne zahteva temeljnu (ili čak nikakvu) izmenu socioloških pojmova, da li to onda znači da je društvena stvarnost kao referentni univerzum sociologije zapravo proizvod isključivo teorije? Ako iz jedinstvenih pojmova različitih socioloških teorija možemo izvoditi tumačenja društvene stvarnosti kao „totaliteta u toku“ (Gurvič), onda problem referentnosti očigledno boravi isključivo u realnosti teorijsko-pojmovnog prostora, jer su mogućnosti izmene predmetnog već unapred sadržane u pojmu. Prema tome, nas ne bi trebalo toliko da čudi promenljivost društvenog koliko odsustvo promenljivosti pojmovnog. Pitanje se može i ovako postaviti: kako teorijski pojmovi uopšte, danas, funkcionišu u svetu predmetnog, društvenog? Ukoliko je društvena stvarnost kao referentni univerzum sociologije postala unapred pojmljiva (ukoliko se unapred računa sa njenom razumljivošću), onda teorija kao njen sastavni deo, može samo da postavi pitanje svoje sosptvene egzistencije, i to: da li je teorija samo zatvorena teorija ili pak diskurzivna praksa? Da li poimanje savremene društvene stvarnosti ima diskurzivno poreklo i egzistira li sociološka teorija diskurzivno? Da li se pitanje razumevanja današnjeg društva postavlja kroz paradigmu i diskurs o društvu (Turen)?

Problem referentne stvarnosti, kao temeljni filozofski problem, neminovno postaje osnovni problem savremene sociologije. Ako pođemo od stava da je danas suštinski filozofski problem, problem realnog kao tehnološkog viška (Bodrijar); pa to hipostaziramo na socijalni nivo, kao problem nezaposlenosti - onda se postavlja pitanje: „šta činiti sa radnom snagom u informatičkom dobu? Šta učiniti sa tim otpadom koji se eksponencijalno uvećeva? Poslati ga na đubrište istorije?“³ Evoluira li današnje društvo u društvo bez zaposlenja? Menja li informatika obeležja i položaj znanja u društvu? Šta će biti sa znanjima koja nisu preneti ili ih nije moguće preneti na informatičke profile, okvire i portale? Da li je „društvo znanja“ koje se pominje u nauci i političkoj praksi, iluzija, utopija ili realnost?

Problem referentne stvarnosti se neizbežno i iznova postavlja kao pitanje odnosa teorije i prakse i to na takav način da se ovaj odnos, na kraju, razotkriva kao metafizička iluzija.⁴

Konzervativna funkcija metodologije teži ka totalizirajućem uspostavljanju utemeljujuće funkcije subjekta putem „metodološkog polja“ koje obezbeđuje puni suverenitet sintetičkoj delatnosti subjekta, jer prethodno

³ Bodrijar, Ž., *Savršen zločin*, Beogradski krug, Beograd, 1998, str. 54.

⁴ Bodrijar, Ž., *Isto*, str. 53.

definiše uslove važenja. Metodološko polje kao prostor diskursa (Fuko) prethodno definiše uslove važenja na taj način što intencionalno vrši organizaciju opazajnog polja u skladu sa skupom saznanja koja pretpostavljaju jedan te isti pogled na stvari. Na taj način obrazovanje objekata potpuno je neodvojivo od poljâ u kojima se oni pojavljuju.⁵

Organizovanje opazajnog polja pojavljuje se kao nametanje referentne stvarnosti određenom tipu diskursa (stvarnosti na koju se diskurs odnosi i u kojoj važi) kroz prethodno regulisanje i redukovanje „sirove stvarnosti“ filtrirajućom funkcijom pojma. Diskurs tada ne može da propituje ustaljeni poredak pojmovnog sadržaja, niti pojam kao okvir sadržaja koji se menja. Na taj način se unaprijed vrši epistemološka obmana subjekta koji se ontološki stilizira u apsolutno (Adorno). Zaboravlja se da su svi veliki i korisni tipovi diskursa (u filozofiji, nauci, religiji, istoriji itd.), ustvari, diskurzivna praksa,⁶ jer uspostavljaju antropološko-metodološki poredak u samom pojmu, kao i u razumevanju i objašnju stvarnosti na koju se pojam odnosi.

Postojanje diskursa u određenim uslovima, pokazuje da nije moguća nikakva ontologija nezavisna od epistemologije, već da ontološki nivo društvene stvarnosti egzistira kroz diskurzivnu praksu i to kao reprezentativna funkcija vlastite diskurzivne istoričnosti. Budući da nema diskursa koji nije istorijski⁷ (dijahronijski karakter – to je njegov opšti oblik), to znači da nema diskursa izvan socijalne realnosti, jer bi tada socijalna realnost izgubila svoje ontološko uporište, pa bi jedini model reprezentativne stvarnosti bila mreža tekstova za koje su reference jedino drugi tekstovi. Tako bi pojmovi, njihovi sadržaji i njihov poredak elemenata funkcionisali u vlastitom zatvorenom krugu, udaljeni od stvarnosti kao referentnog okvira i dodatno zbunjivali istraživače i korisnike naučnih (u našem slučaju socioloških) istraživanja. Na taj način se stvara privid da svi veliki tipovi diskursa imaju identične probleme,⁸ jer tekstualna autoreferentnost kroz svoju istorijsko-povijesnu egzistenciju pokazuje da je saznanje postalo epistemološki proces semioze.⁹

Ako nema stalnog proveravanja korespondencije teorije i prakse (pojma i iskustva), onda se stvara mogućnost da društvena zbilja egzistira samo kao reprezentativna funkcija jezika. Teorijski iskazi su tada, kao i činjenički iskazi, lingvistički entiteti i pripadaju diskursu,¹⁰ ali nepotpunom diskursu (diskursu koji nije diskurzivna praksa). Preti opasnost da akumulirano nasleđe tekstualne autoreferentnosti postane istinski habitus sociologije, kao jedini uslov svake

⁵ Fuko, M., *Arheologija znanja*, Plato, Beograd, 1998, str. 222.

⁶ Fuko, M., *Isto*, str. 26.

⁷ Fuko, M., *Isto*, str. 214.

⁸ Uporediti: Fuko, M., *Arheologija znanja*, Plato, Beograd, 1998, str. 26., kao i Jaus, R.H., *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978, str. 40 i dalje.

⁹ Videti: Rajh, A., *Postmoderna arhivistika: Uvodna pitanja*, Arhivski vjesnik, Zagreb, No. 46, 2004., str. 13.

¹⁰ Videti: Vajt, H., *Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti*, „K.“- Časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju, Zagreb, 2003., br. 1, str. 34.

moгуće prakse. Ovakav diskurzivni habitus sociologije, podrazumevao bi premeštanje referentnog univerzuma sociologije od stvarnosti (realnog, postojećeg) ka tekstu, kao dovoljnom i samodovoljnom, prostoru diskursa. Takav diskurs ne temelji se na stanju i egzistenciji objekta, već se egzistencija objekta temelji u diskursu. Predmet sociološke analize ostaje u krugu teksta i teorije, postaje potpuna konstrukcija, zarobljen u starom pojmovnom habitusu, zanemaruje dinamične društvene promene u vlastitom okruženju ili vrlo blago reaguje na njih.

Za savremenu sociologiju postavlja se nekoliko važnih pitanja vezanih za stanje njenog teorijskog, istraživačkog i analitičkog habitusa. Pre svega, pitanje stanja i poretka sociološke paradigme (paradigmi)? Zatim, šta obezbeđuje suverenitet sociološkog diskursa? Da li ideja društvenog gubi primarnost u paradigmatskom i diskurzivnom habitusu sociologije? Da li subjektivno (pod uticajem liberalizma i individualizma) dobija primat nad objektivnim pristupom u predmetnom habitusu sociologije? Kakav je odnos makro i mikro nivoa u sociološkoj teoriji i istraživanju? Da li sociologija konstantno osavremenjuje svoj predmet istraživanja? Kakav je odnos između forme i sadržaja u centralnim pojmovima sociološkog pojmovnog i kategorijalnog opusa (čovjek kao društveno biće, država, demokratija)? Neka od ovih pitanja proveravamo u ovom tekstu.

Zaboravljena paradigma

Jedno od zapostavljenih područja u savremenoj sociologiji jeste pitanje sociološke paradigme (paradigmi). Ovaj problem je prisutan u skoro svim postmodernističkim teorijama (teorijskim pravcima, školama mišljenja) u sociologiji (simbolički interakcionizam, etnometodologija, teorija razmene i racionalnog izbora, integrativne teorije, feminističke teorije i sociologija svakodnevnog života). To se odnosi, pre svega, na nastojanje ovih teorijskih pravaca da nametnu nove poglede i stavove bez prethodnog jasnog ukazivanja na stanje paradigme u tom teorijskom prostoru kojim se žele baviti. Bežeći od „velikih“ pitanja i „velikih teorija“, postmodernistički teorijski pravci i „sociologije svakodnevnog života“ daju prednost „malim“ temama i pitanjima i tako se udaljavaju od osnovne sociološke paradigme. Na taj način se savremena sociologija susreće sa važnim problemima koje ne može da reši: odnos makro i mikro nivoa u istraživanjima; odnos objektivnog i subjektivnog; sve veći ulazak zdravorazumskog shvatanja u naučni prostor; težnja za dekonstrukcijom i relativizovanjem osnovnih teorijskih struktura, kao i pokušaj da se predmet sociologije pomeri od društva ka pojedincu.

Zapostavljanje pitanja paradigme u savremenim sociološkim raspravama, analizama i istraživanjima vidi se u nekoliko aspekata. Kao prvo, beži se od

rasprave o ulozi i značaju paradigme u sociologiji, kao orijentacije, naučnog prostora i metodološkog usmerenja koje daje savremena naučna zajednica (u ovom slučaju sociološka zajednica) svakom istraživaču (sociologu). Drugo, u savremenim sociološkim istraživanjima nema značajnije i precizne rasprave i naučne brige o poretku paradigmi. Treće, nema jasne razlike između paradigme i diskursa, kao dva najvažnija naučna prostora koji daju značaj i dinamiku sociološkim istraživanjima. Četvrto, uočava se povećano prisustvo pojednostavljenog, skoro zdravorazumskog, poimanja paradigme, koje se ogleda u tome da se svaki stav, mišljenje, nova tema ili teorijski pristup proglašava paradigmom. O ovim problemima u savremenoj sociologiji biće više reči u nastavku ovog rada.

Kakva je uloga i značaj paradigme za savremenu sociologiju? Pre svega, treba poći od stava o značaju paradigme za svaku nauku, da bi se kasnije razumeo njen značaj za sociologiju. Podsetimo se da paradigma predstavlja siguran put koji je usvojila (izgradila, utemeljila) neka naučna zajednica kao skup pravila, zakona, teorija, metodoloških instrumenata i načina povezivanja teorije i prakse, od kojih jedan naučnik ili grupa istraživača polaze u svom radu. To je svojina jedne naučne zajednice u smislu resursa koji nisu vremenski i prostorno ograničeni i koje naučnici koriste shodno svojim sposobnostima i senzibilitetu. Tomas Kun je zaslužan za otkriće i formulisanje naučne paradigme, kao i ukazivanje na njen značaj u konstituisanju, razvoju i stanju svake „normalne“, „zrele“ nauke.¹¹

Bez poznavanja, usvajanja i pozivanja na paradigmu (paradigme) nauka se ne može razvijati a naučnici su prepušteni lutanju bez sigurnog kompasa i pravila koja će im pomoći u odgonetanju prirodnih i društvenih zagonetki. Ako se ne drže paradigme, naučnici i istraživači će sve (ili većinu) činjenice i pojavne elemente, uzimati kao podjednako relevantne za predmet istraživanja. Naučnici će tada ostati na onim činjenicama i pojavnim manifestacijama koje su dostupne „običnom“ posmatraču, ili kako bi Kun rekao, u „pred-paradigmatskoj“ fazi nauke, odnosno, neće biti u mogućnosti da ispune zahteve paradigme i uneće u svoje istraživanje „duh pred-paradigmatske“ nauke. Njihovi naponi i njihov rad izgledaće kao da počinju od početka neki naučni rad, umesto da ga nastavljaju, dograđuju, dopunjavaju i šire. Takav naučnik ili grupa naučnika (istraživača) nisu svesni da paradigma sadrži elemente koji su trajni, koji ostaju čak i onda kada jedna paradigma bude zamenjena drugom paradigmom.

Jedan od razloga napuštanja paradigme ili izbegavanja njenih „strogih“ pravila i naučnih procedura, od strane istraživača, jeste to što neki istraživači

¹¹ „Paradigma je ono što članovi jedne naučne zajednice dele i, obrnuto, jedna naučna zajednica sastoji se od ljudi koji dele jednu paradigmu [...] Prema tome, naučna zajednica sastoji se od onih koji se aktivno bave jednom naučnom specijalnošću” (Kun, T., *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974., str. 240, 241).

nisu razumeli suštinu paradigme, koja je razvojna i ostavlja prostor za stalne dopune, dorade i kreacije. Mnogi savremeni načnici i istraživači paradigmu shvataju kao obrazac, šemu, model kome se treba slepo pokoravati i bez ostatka ga primenjivati. Ako u tome ne uspeju, onda beže od paradigme u instrumentalizam, empirizam, „svakodnevni život“, razvijajući, ponekad, esejistički, žurnalistički i literarni pristup predmetu istraživanja. Ovi naučnici, istraživači ne shvataju da paradigma baca svetlost i na one probleme i činjenice koji se nalaze izvan njenog okvira a koji su važni za ukupno stanje nauke, posebno kada su u pitanju društvene nauke. Postoje i istraživači koji ignorišu paradigmu ili je „proglašavaju“ zastarelom, pravdajući to slobodom naučnog stvaralaštva i potrebom širenja individualizma i subjektivizma u nauci. Kun je bio svestan tih opasnosti, zbog toga je napomenuo da pojmovi kao što su „model“ i „obrazac“ nisu dovoljni za potpuno definisanje i razumevanje paradigme. Paradigma nije „objekat koji se kopira“, već okvir čiji se prostor i sadržaj dalje artikuliše i specifikuje „pod novim i strožijim uslovima.“¹² Paradigma kao okvir naučnog istraživanja (ispunjen zakonima, metodama, instrumentima, pojmovnim kategorijama, naučnim jezikom i teorijom) služi za proširivanje naučnog znanja kroz otkrivanje novih činjenica, kao i podudaranje tih činjenica sa normama, zakonima i predviđanjima koje je paradigma prethodno postavila. Na taj način, paradigma ostavlja prostor za stalna dodavanja i doterivanja naučnih elemenata, čineći i samu sebe predmetom daljnje dopune, usklađivanja sa okruženjem (naučnim i empirijskim) i menjanja prevaziđenih elemenata u vlastitom poretku, kao i u poretku nauke koju reprezentuje i čije delove drži na okupu.

Drugi bitan razlog bežanja savremenih naučnika od naučne paradigme i traganje za lakšim i jednostavnijim pravilima i principima naučnog istraživanja, vidimo u delovanju postmodernizma i postmodernističkih rasprava koje su zahvatile ukupan svetski kulturni prostor u drugoj polovini XX veka. Postmodernizam je došao u konflikt s naučnom paradigmom, pre svega, svojim insistiranjem na dekonstrukciji i relativizaciji „svega postojećeg“, kao i davanjem prednosti subjektivnom doživljaju, pogledu i pristupu (subjektivizam) nad objektivnim stanjem stvari. Naučnici koji nisu mogli da odgovore strogim zahtevima paradigme ili nisu izdržali njen „pritisak“ na vlastiti naučni habitus, rado su prihvatili principe postmodernizma i postepeno ih unosili u savremene naučne rasprave. Tako su ponekad uspevali da izbegnu kontrolu i redukciju koju paradigma nameće kako bi sprečila upotrebu nejasnih pojmova, stavova i formulacija.

Kao treći razlog izbegavanja naučne paradigme može se uzeti veliki uticaj korporacija i ekonomskih centara moći na nauku i naučna istraživanja. Nauka se industrijalizuje, ona se uvodi u korporacijski sistem, služi korporacijskim

¹² Kun, T., *Isto*, str. 65-67.

interesima i interesima velikih centara moći. Nauka tako postaje zanat, neosetljiva na probleme koje u društvu stvaraju njeni rezultati istraživanja (ekološki, zdravstveni, bezbednosni rizici); prioritet postaje sticanje novca i dobijanje sredstava za projekte koji će opravdati zahteve i nastojanja velikih kompanija. Tako dobijamo „preduzetničku“ nauku¹³ koja gubi nepristrasnost i objektivnost u svom istraživanju i koja žrtvuje paradigmatiska pravila i procedure kako bi prihvatila tehnološku i korporacijsku dominaciju. U ovu grupu razloga udaljavanja naučnika od naučne paradigme, možemo dodati i uticaj različitih ideologija, političkih ideja i praksi, kao i socijalnog kulturnog okruženja.

Prva dva razloga udaljavanja od naučne paradigme posledica su unutrašnjih slabosti nauke, kao i snage i čvrstine naučne zajednice. Treći razlog je posledica spoljašnjeg pritiska na nauku i naučnu zajednicu od strane ekonomskih, političkih i ideoloških subjekata u društvu i centara moći od lokalnog do globalnog nivoa. Prva dva razloga udaljavanja od naučne paradigme dovode do slabljenja naučne preciznosti, jasnoće, izražajnosti i sistematičnosti, odnosno do pojave metodološke i teorijske erozije nauke. Treći razlog dovodi do parcijalizacije, atomizacije pojedinih nauka i otvara pitanje etčke dimenzije nauke.

Kako su se tri prethodno pomenuta razloga udaljavanja od naučne paradigme manifestovala u sociologiji? Nerazumevanje suštine i značaja univerzalne paradigme dovelo je do pojave velikog broja teorija i teorijskih pravaca u sociologiji, koji su želeli da nadoknade nedostatke svake prethodne teorije, ali na takav način da odbacuju i negiraju osnovne elemente tih teorija, umesto da ih proširuju i dodaju nove stavove, prilagođavaju istorijskom i praktičnom kontekstu. Posebno je interesantna pojava ignorisanja jednih teorijskih paradigmi od strane drugih i izostanak njihovog međusobnog dijaloga. Tako funkcionalizam potpuno zaobilazi Marksovo poimanje konflikta i društvenih promena, pa ponekad izgleda kao da te dve teorije ne pripadaju opštoj sociološkoj paradigmi. Zimelovi sledbenici ne uzimaju u obzir Marksove analize podele rada, uloge i značaja velikih društvenih grupa i slično.¹⁴ Nedostatak međusobnog dijaloga i sučeljavanja osnovnih postavki tri

¹³ U veoma inspirativnoj anlizi odnosa nauke, znanja i društvenih uslova, Džeri Ravec pominje četiri aspekta, četiri metamorfoze savremene nauke koje dolaze do izražaja u njenom prilagođavanju dominaciji tehnološke i korporacijske logike: slaba (traljava) nauka; preduzetnička nauka (trka za novcem); bezobzirna nauka i četvrto, prljava nauka. (Ravetz, J., *Scientific Knowledge and its Social Problems*, Transaction Publishers, 1996.)

¹⁴ Luis Kozer je dao opširnu i vrednu analizu uloge i značaja konflikta u društvu i društvenoj grupi, oslanjajući se isključivo na Zimelove stavove i ne uključuje stavove Marksa, Gistava le Bona ili nekog drugog „klasika“ sociologije (Coser, L., *The Function of Social Conflict*, videti prevod na srpski: Kozer, L., *Funkcije društvenog konflikta*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2006.) Na drugoj strani, Tomas Veber svoju analizu konflikta ne oslanja ni na Marksa, ni na Zimela, ni na Kozera, ni na Darendorfa, čak ni u poglavlju u kome objašnjava uzroke i suštinu konflikta (Weber, T., *Conflict Resolution and Gandhian Ethics*, videti prevod na srpski: Veber, T., *Pojedinac i konflikt iz Gandijeve perspektive*, Prometej, Novi Sad, 2007.). Ova dva primera pokazuju kako se zanemaruje opšta sociološka paradigma koja uvek treba da zadržava neke elemente koji prate pojmovni i teorijski diskurs.

najveće „klasične“ teorijske paradigme (marksizam, funkcionalizam i strukturalizam) i isticanje vrednosti koje su „preživjele“ posle prolaska njihove dominacije, ukazuje na slabosti diskursa u okviru teorijske paradigme kod savremenih sociologa.¹⁵ Ova slabost je dovela, na jednoj strani, do bežanja od sve tri pomenute paradigme i pojave mnogo novih teorijskih rasprava i „škola mišljenja“ koje su pretendovale da postanu savremene „grand teorije“. Na drugoj strani, diskontinuitet u razvoju teorijskih socioloških paradigmi manifestovao se kao neravnoteža između makro i mikro nivoa u sociološkoj analizi (prevlast mikrosociološke analize) i prevlast empirijskog, instrumentalno-tehničkog nad teorijskim delom metodološkog postupka u sociološkim istraživanjima. To je učinilo manje koherentnom i nestabilnom unutrašnju strukturu sociologije i promenilo njen odnos prema drugim srodnim disciplinama.

Drugi, ranije pomenuti razlog udaljavanja od teorijske paradigme doveo je do relativizacije nekih čvrstih stavova o društvu iz ranijih klasičnih teorijskih principa i uvođenja novih „nesocioloških“ elemenata u teorijski i pojmovni diskurs (mekdonaldizam, figuracije, svet života, dramaturgija, saosećajna introspekcija, etnometodologija, mreža razmene i slično). Sve to je dovelo do atomizacije opšteg teorijskog okvira i do podele na brojne uže sociološke discipline, bez jasne raspodele predmeta istraživanja. Nastupila je dominacija tumačenja ponašanja i simbola u svakodnevnim ljudskim postupcima (hermeneutizacija sociologije), umesto istraživanja, analize, dokazivanja i teorijskog proveravanja. Hermeneutika je sastavni deo sociološke teorije, neophodno je da se stalno unapređuje, ali ako se udaljava od epistemološkog, metodološkog i teorijskog diskursa i previše približava relativizmu i *ad hoc* konstruktivizmu, onda je ona manje produktivna za sociologiju. Sociologija ne može biti „hermeneutikocentrična“ nauka, kao što ne može biti ni „epistemocentrična“¹⁶, pretvarajući istraživača sociologije (sociologa) u apstraktnog i zarobljenog „*homo academicusa*“.

Treći razlog je doveo do gubljenja kritičke dimenzije sociologije kao jedne od njenih najvažnijih dimenzija i uloga u društvu. To je dovelo do jačeg uticaja ideoloških i političkih subjekata na sociološka istraživanja i naučna objašnjenja. Skretanje glavnog toka sociologije na primarno empirijska pitanja, bez čvrste teorijske koordinacije dovelo je sociologiju u poziciju da se bavi „malim“ pitanjima i da deo svog predmeta istraživanja prepusti drugim naukama kao što

¹⁵ Osamdesetih godina XX veka odvijao se širok diskurs unutar marksističke teorijske paradigme, koji je samodovoljno i trijumfalno sugerisao reafirmaciju i vitalnost Marksove teorije 100 godina posle njegove smrti, ali taj diskurs nije uključio i dijalog sa funkcionalizmom, strukturalizmom i drugim teorijskim diskursima koji su se uporedo odvijali u okviru sociologije. Naprotiv, on im se suprotstavljao i ukazivao na njihovu teorijsku insuficijentnost i nemogućnost konekcije sa praksom. Slično se događalo i funkcionalističkom diskursu tokom pedesetih i šesdesetih godina XX veka. Ako sa strane posmatramo, izgleda kao da te tri teorijske paradigme dolaze iz tri različite opšte paradigme (ekonomije, lingvistike, istorije).

¹⁶ Bourdieu, P., *Marcel Mauss aujourd'hui*, Sociologie et sociétés vol. 36, 2004., n° 2.

su poltičke studije, psihologija, marketing, organizaciono ponašanje i komunikologija. Nova, "preduzetnička" sociologija je bežeći od svoje suštine (paradigmatskog, diskurzivnog i metodološkog habitusa) dovela do dalje atomizacije sociologije i nejasne veze sa bliskim disciplinama, slabeći svoju poziciju u akademskom društvenom prostoru i umanjujući svoj eksplanatorni kredibilitet. Ono što Agamben konstatuje za filozofiju¹⁷, desilo se i savremenoj sociologiji: postala je razbacana na svojoj teritoriji, prepustila je deo svojih resursa drugim naukama, otupila teorijsku i kritičku oštricu.

Paradigma koju je utemeljio Kun jeste univerzalna paradigma i podrazumeva okvir, stavove, principe i procedure koji se odnose na sve nauke (prirodne, tehničke i društvene). Paradigma, shvaćena u Kunovom smeru razmišljanja, predstavlja stalni dijalog i interakciju između naučne zajednice, njene naučne tradicije i njenog okruženja, što mora dovesti do potrebnog konsenzusa o osnovnom sadržaju paradigme.¹⁸ Nauka se konstituiše, postaje „zrela“ i „normalna“ tek onda kada je u stanju da prihvati, apsorbuje i artikulise univerzalnu naučnu paradigmu. Neko istraživanje, analiza, rasprava ili učenje postiže naučni dignitet tek onda, kada primenom pravila univerzalne paradigme uspe da iskristališe bar jednu teorijsku ili više pojmovnih paradigmi. Kako kaže Merton, paradigma je temelj na kome počiva zgrada teorije, interpretacije i analize.¹⁹ Univerzalna paradigma je posebno važna za društvene nauke. Ona je od strane sociologije (sociologa) odmah prihvaćena i predstavljala je osnovu njene daljnje izgradnje i razvoja kao samostalne nauke, kao što je pružila i mogućnost za zasnivanje jedne posebne sociološke discipline, sociologije saznanja, odnosno sociologije nauke, koja se brine o teorijskom i metodološkom stanju, vitalnosti i praktičnoj ulozi i poziciji sociologije.

Poredak paradigmi

Da bi se razumela suština i značaj paradigme za savremenu sociologiju, potrebno je ukazati na poredak paradigmi u celokupnoj „zgradi“ sociologije. Pre svega, treba pronaći kriterije na osnovu kojih se može uspostaviti podela paradigmi i njihov međusobni poredak.²⁰ Mi uzimamo tri kriterija koja nas vode

¹⁷ Agamben, G., *What is a Paradigm*, A lecture by Giorgio Agamben, August 2002. (www.egs.edu/faculty/agamben-resources.html)

¹⁸ Sardar, Z., *Thomas Kuhn i ratovi znanosti*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2001.

¹⁹ „... paradigme unapređuju kumuliranje teorijskih interpretacija. Paradigma je temelj na kome se gradi kuća interpretacije. Ako se novi sprat ne može sagraditi na takvom temelju, onda se mora posmatrati kao novo krilo totalne strukture, a temelj pojmova i pretpostavki mora biti proširen da bi podupirao to krilo.“ (Merton, R. K., *O teorijskoj sociologiji*, Plato, Beograd, 1998., str. 106).

²⁰ Rejmon Budon govori o četiri vrste paradigmi: 1. metateorijske (opšti stavovi o nastanku neke teorije); 2. pojmovne (služe za klasifikaciju); 3. poredbene, analogijske ili paradigme sličnosti (društvo je slično pozorištu); 4. formalne paradigme (principi analize društvenih pojava). Vidimo da ova podela paradigmi

ka mogućnosti da izvršimo podelu na tri grupe paradigmi. Prvi kriterij je pitanje opštosti i širine obuhvata predmeta istraživanja, odnosno totalitet i kontinuitet zadržavanja opšteg predmeta sociologije (ili bilo koje druge nauke) i ravnomerne „raspodele“ predmeta istraživanja između pojedinih disciplina iste nauke (u našem slučaju sociologije). Prema tom kriteriju mogu se identifikovati četiri paradigme: *univerzalna paradigma*; *opšta paradigma*; *teorijska paradigma* i *pojmovna paradigma*. Drugi kriterij uzima u obzir funkciju i zadatak paradigme u nauci i društvu. Na osnovu ovog kriterija razlikujemo dve paradigme: *teorijsku* i *praktičnu*. Treći kriterij polazi od upotrebe jezika i kategorijalnog aparata u analizi i objašnjenju nekog problema. Prema ovom kriteriju možemo razlikovati *naučne* i *zdravorazumske paradigme*.

Prethodno smo napomenuli da je univerzalna paradigma u osnovi svake nauke, pa tako i sociologije. Univerzalna paradigma se može zamisliti kao skup proverenih teorijskih, metodoloških, sistematizovanih i organizovanih, ka praksi usmerenih, rezultata istraživanja, koje je jedna naučna zajednica usvojila i u kontinuitetu ih predaje u nasledstvo svakoj novoj generaciji naučnika. Univerzalna paradigma je orjentir i putokaz svakom pojedinačnom naučniku ili grupi naučnika, istovremeno data i zadata od ukupne naučne (svetske) zajednice i svakog njenog posebnog dela nastalog na osnovu podele po pojedinim vrstama nauka, vremenu i prostoru.

Kao sledeću fazu, nauka mora da razvije svoju opštu paradigmu, odnosno „kostur“ koji će nositi i držati celu zgradu, čvrsto vezanu za temelje (univerzalnu paradigmu). Za sociologiju, opšta paradigma je istovremeno i njen opšti predmet istraživanja, a to je društvo shvaćeno kao totalitet društvenih odnosa, pojava, procesa, tvorevina i struktura posmatranih kroz prizmu čovekovih aktivnosti. *Opšta sociološka paradigma* čini njen osnovni okvir (kostur) koji nastaje kao rezultat primene principa univerzalne paradigme na analizu društva. Opšta paradigma obezbeđuje naučni dignitet sociologiji i daje joj zadatak da u centar proučavanja postavi društvo u svim njegovim oblicima, stanjima, vremenskim i prostornim dimenzijama.

Kako će se ostvariti zadatak koji opšta paradigma postavlja sociologiji, zavisi od naučnih teorija koje će se razviti kao skup otkrića, razumevanja i objašnjenja kroz primenu adekvatnih metodoloških principa i pravila. Naučne teorije, *teorijske paradigme*, su treći nivo u poretku socioloških paradigmi (kao i paradigmi drugih nauka). One obezbeđuju sadržaj, razvoj, dinamiku, snagu i perspektivu nauke. Ono što je sociologija, kao društvena nauka, do sada

---

nema poseban kriterij podele, da li je to prema opštosti, širini, predmetu ili nečem drugom. Čak se može reći da postoji više kriterija u jednoj takvoj podeli, dok treća paradigma (analogija, sličnost, poredenje) može biti prisutna (čak se to i podrazumeva) u svakoj od preostale tri. Tu je više reč o metodološkom postupku. (Videti: Boudon, R. & Bourricaud, F., *Dictionnaire critique de la sociologie*, deuxième édition, Presses universitaires de France, Paris, 1986., Boudon, R., *The Social Sciences and Two Types of Relativism*, Journal of Classical Sociology, 2005., Vol. 5).

postigla, sadržano je u njenim glavnim teorijama (pozitivizam, funkcionalizam, marksizam, strukturalizam) i njihovom objašnjenju društva. Zbog toga se i nameće to krucijalno, trostepeno pitanje: da li savremena sociologija razvija, unapređuje, dograđuje i jača svoju opštu paradigmu, ili je napušta (kako sugerše Turen), odnosno, da li je zamenila stare teorijske paradigme, iscrpivši njihov okvir i uvela novu (nove) paradigmu (paradigme) ili se prilično udaljila od naučne paradigme (kako smo to konstatovali u uvodu ovog teksta) i dopustila da bude zarobljena u svom neparadigmatskom prostoru?²¹

Pojmovna paradigma predstavlja okvir u kome se nalaze elementi koji grade i razvijaju pojedine sociološke pojmove i termine. Ova paradigma pruža svu potrebnu infrastrukturu za razvoj jedne nauke. Kvalitet socioloških teorija i stabilnost njenih paradigmi zavisi od kvaliteta pojmovnih paradigmi, kao što kvalitet i trajanje pojmova i termina zavise od toga da li su nastali iz elemenata paradigme ili su uzeti iz neparadigmatskog prostora. Otkriće, razumevanje i objašnjenje, kao tri elementa sociološke naučne poluge, direktno zavise od upotrebe proverenih pojmova, kao i konstrukcije novih koji će popuniti nastalu prazninu u brzom razvoju teorijskog diskursa. Sociologija će biti nauka o društvu sve dok njena pojmovna paradigma (paradigme) bude mogla potvrđivati vrednost starih pojmova i konstruisati nove koji će obuhvatiti nove oblike društvenosti, koji nastaju kao posledica stalnog tehničkog razvoja i demografskog rasta. Zbog toga je neophodno da se savremeni sociolozi više bave starim pojmovnim paradigmama kao što su: društveno biće (čovjek kao društveno biće), klasa, otuđenje, moć, država, socijalizacija, kontrola, uticaj, vlast, demokratija i slično; da bi se videlo koliko su te paradigme još upotrebljive, koliko su dograđene, osavremenjene ili ostale zapuštene. To je važno isto kao i rasprava o novim pojmovnim paradigmama kao što su: virtuelna zajednica, sajber društvo, umreženo društvo, društvo znanja, „Moloh“, „Automaton“, „figuracije“, „nova kulturna istorija“, inkluzija, postmodernizam, strah, rizici, „polje“, socijalni kapital i slično. Potrebno je utvrditi da li su nove pojmovne paradigme nastale iz elemenata starih paradigmi, da li se zadržao naučni kontinuitet i da li će novi paradigmatški okvir biti širi, sadržajniji i podsticajan za dalja istraživanja.

Poredak paradigmi u sociologiji važan je zbog njenog ukupnog razvoja, karaktera, naučnog habitusa i perspektive. Isto tako, treba stalno voditi računa o poretku paradigmi jer nije moguće „preskakati“ taj poredak prilikom izmene „istrošenih“ i nedovoljno produktivnih elemenata neke paradigme ili paradigme u celini. Naime, nije moguće zameniti opštu sociološku paradigmu ako nije izvršena svestrana priprema kroz promene pojmovne i teorijske paradigme.

²¹ Ovaj tekst ima nameru da pokrene diskusiju o ovom pitanju i pozove naučnu, sociološku zajednicu da se ozbiljno pozabavi problemom paradigmatškog i diskurzivnog stanja današnje sociologije.

Redosled u izmeni paradigme je obrnut od redosleda njenog konstituisanja.²² Prvo se menjaju pojmovne paradigme, pa zatim teorijske, dok opšta paradigma ostaje, samo se dograđuje i ojačava. Univerzalna paradigma je logičko-epistemološki okvir, apstraktno-teorijska konstrukcija, dovoljno fleksibilna da njena izmena nema smisla. Zbog toga nije u pravu Turen kada postavlja pitanje zamene opšte sociološke paradigme, stavom da „sociologija više ne proučava društvo“, da više nije nauka o društvu, već o pojedincu i da više „nema društva“.²³ Bez obzira što Turen sugerise da su se izmenili socijalni akteri na društvenoj sceni, što su se akteri „odvojili od sistema“, što je došlo do uspona individualizma, „buđenja subjekta“, do „provale demokratije“, nastanka „društva žena“ ili „društva bez žena“; mi i dalje ne možemo govoriti o nestanku društva već o njegovim višestrukim i radikalnim promenama. Potrebno je razviti diskurs u okviru nekih pojmovnih paradigmi, kao što su društveno biće, globalno društvo, predstavljanje, izbor, socijalizacija, komunikacija, emancipacija, socijalni odnosi, dominacija, otuđenje, moć i manipulacija; da bi se nešto više saznalo o vrednosti teorijskih paradigmi koje odbacuju stare i prihvataju nove pojmove. Tek posle toga bi mogla krenuti rasprava o stanju opšte sociološke paradigme, o potrebi i mogućnostima njene izmene, odnosno, o Turenovom predlogu za „novu“ opštu paradigmu sociologije, koja će trasirati put u „sociologiju slobode“, oslobođenu od društvenog determinizma.

Druga grupa paradigmi, zasnovana na kriteriju njihovog zadatka i funkcije u nauci i društvu, uključuje teorijske i praktične paradigme. Kao što smo prethodno pomenuli, *teorijska paradigma* podrazumeva okvir koji je nastao kao logičko-epistemološka i metodološka konstrukcija koja sadrži sve potrebene elemente za naučni rad, koji su rezultat stalnog istraživanja, odnosno, otkrića, razumevanja i objašnjenja nekog zakona. Njena funkcija je da usmerava nauku, vodi računa o njenoj unutrašnjoj strukturi, razvija i bogati njen diskurzivni prostor i verifikuje objašnjenja koja su nastala kao rezultat značajnog i širokog naučnog diskursa. Teorija definiše i operacionalizuje pojmove, povezuje ih u jedan sistem i osigurava njihov razvoj, upotrebu i svrsishodnost. *Praktična paradigma* se odnosi na iskustvene i empirijske činjenice²⁴ i podrazumeva pravila u svakodnevnom životu i radu ljudi. To je, najčešće, skup rutinskih postupaka i ponašanja u svakodnevnoj komunikaciji, ali i novih formi i akcija

²² Da se poslužimo Mertonovom metaforom o paradigmi kao temelju (teorijske) zgrade i da konstatujemo da nije moguće menjati temelj zgrade, a da spratovi, unutrašnjost spratova i krov ostanu sačuvani. Popravljanje zgrade moguće je od prepravke krova (u našem slučaju to su sociološke pojmovne paradigme), pa tek spratova i njihove unutrašnjosti (u našem slučaju to su sociološke teorije). Ako temelji nisu čvrsti, nije moguće dodavati nove spratove.

²³ Videti: Touraine, A., *A new Paradigm for understanding today's world*, Polity Press, 2007.; Touraine, A., *Sociology without Societies*, "Cuurent Sociology", March 2003., Vol. 51(2), 123-131.; Touraine, A., *Is Sociology still the Study of Society?*, Thesis Eleven, No. 23, 1989.

²⁴ Razliku između *iskustva* i *empirije* ovde pravimo u značenju koje je ponudio Bernard Valdenfels. U tom smislu videti: Valdenfels, B., *Topografija stranog*, Stilos, Novi Sad, 2005, str. 20.

koje žele da prevaziđu neko postojeće stanje i uspostve nove odnose. Prakse su, da parafraziramo Burdijea, aktivnosti ljudi koje nisu ni objektivno definisane, ni potpuno slobodne. Rad u školi, život u porodici, uspeh u poslu, upravljanje gradom imaju svoje praktično-paradigmatske okvire, koji se razlikuju od teorijskog pristupa obrazovanju, društvenoj grupi ili vlasti. Teorija prolazi kroz „prizmu“ prakse, kao što se i praksa „oplemenjuje“ teorijom. Nauka mora da uključuje i teorijske i praktične paradigme u njihovom odnosu ravnoteže.

Kada je reč o podeli paradigmi na naučne i zdravorazumske, može se reći da *naučna paradigma* koristi metod, teoriju i naučni jezik koji je specifičan za svaku nauku i ima zadatak da spreči upliv nenaučnih pojmova i kategorija u diskurzivni prostor nauke, odnosno njihovo duže zadržavanje ili preovladavanje u tom prostoru.²⁵ *Zdravorazumska paradigma* podrazumeva uočavanje društvenih činjenica na osnovu utiska, rutinski odnos prema njima, ostajanje na manifestnim elementima neke pojave ili procesa, bez traganja za uzrocima i latentnim elementima procesa i odnosa. Zdravorazumska paradigma može da dopusti da se neki problem proglasi rešenim tamo gde nauka vidi tek njegovo skriveno ili novo i šire ispoljavanje. Naravno, zdravorazumsko mišljenje i znanje je često polazna tačka za uočavanje neke činjenice koja će tek naknadno postati predmet teorijske rasprave i analize i tako omogućiti naučno (sa)znanje. Međutim, ne sme se dozvoliti konverzija zdravorazumskog, „običnog“ jezika (pojmovi, termina, simbola i stavova konstruisanih iskustvom) u naučni jezik (epistemološki konstruisan pojmovno kategorijalni aparat naučne empirije). To će dovesti (dovelo je) do relativizovanja naučnog znanja i problema sa poimanjem objektivnosti naučnog znanja i odnosa: predmet istraživanja ↔ čin saznanja ↔ akter (subjekt) saznanja.

Značaj diskursa

Mnogi problemi u razvoju savremene sociologije potiču od nedovoljnog razumevanja i prihvatanja uloge i značaja naučnog diskursa. Da se podsetimo da pod diskursom podrazumevamo skup aktivnosti koje uključuju misao o nečemu, govor i rasprave o predmetu istraživanja, simbole, značenje i jezička usmerenja, zatim put od uočavanja problema do njegovog objašnjenja, moć poricanja i moć dokazivanja,²⁶ pokretanja, razdavavanja i uslovljavanja ukupnih teorijskih događanja u okviru jedne paradigme i među paradigrama. Diskurs je

²⁵ Kako kaže Mileva Filipović, parafrazirajući Burdijea: „sociologija se može izboriti sa zdravorazumskim kriterijima pod uslovom da ih izričito uzme za predmet, umesto da ih pusti da se uvedu u naučni diskurs“ (Filipović, M., *Sociologija i postpozitivističke paradigme: neke sazajne teškoće savremene sociologije*, Sociologija, br. 3, 2008., str. 255). Upozorenje o opasnostima oslanjanja na zdrav razum i nemogućnost njegovog olakog odbacivanja u sociološkom diskursu, izneo je još i Emil Dirkem u predgovoru *Pravilima sociološkog metoda*.

²⁶ Fuko ističe da je diskurs moć koju treba zadobiti (Fuko, M., *Poredak diskursa*, Karpos, Loznica, 2007., str. 9).

energija i pokretačka snaga teorije, metodologije i nauke, ali i spona teorije i prakse, veština prevođenja teorije u praksu i obrnuto. Diskurs je istovremeno kontinuitet i diskontinuitet u teorijskom nizu i u praktičnom manifestovanju predmeta istraživanja. Ako je diskurs u krizi, onda je i nauka u krizi. Naše je mišljenje da je diskurs u savremenoj sociologiji u značajnoj krizi i da je to uslovalo mnoge teorijske, praktične i kritičke nedostatke koje danas uočavamo kao prepreku njenoj dinamici, aktuelnosti i daljoj afirmaciji.²⁷

Kao prvi problem može se uočiti nedovoljno isticanje i uočavanje razlike između diskursa i paradigme. Ako je paradigma opšti okvir naučne aktivnosti, onda je sve što se dešava u tom okviru naučni diskurs. U okviru savremene sociologije, posle opadanja aktuelnosti strukturalizma i marksizma kao dominantnih teorijskih paradigmi, pojavila se tendencija zasnivanja novih paradigmi. Može se reći da većina njih predstavljaju diskurse u okviru pokušaja oslobađanja od klasičnih teorija i zasnivanja novih. Tako sve varijante „post-strukturalizma“ i „neo-marksizma“ predstavljaju diskurs koji širi, jača ili slabi prostor pomenutih teorija, pre nego što zasniva novu teorijsku paradigmu. U okviru socioloških rasprava označenih kao „teorije o postindustrijskom društvu“ i „postmodernizmu“, reč je razvoju diskursa koji pokušava da uvede u teoriju brojne iskustvene činjenice i praktične promene u socijalnoj i kulturnoj dimenziji društva, izazvane brzim tehnološkim, tehničkim i ekonomskim razvojem. Najbolji primer zamene diskursa i paradigme jesu „teorije svakodnevnog života“ i rasprave o globalizaciji, koje su pretendovale da zauzmu poziciju novih socioloških paradigmi, a stvarno su ostale na nivou diskursa. Celokupan spektar analiza označenih kao „sociologija svakodnevnog života“, predstavlja skup pojmovnih diskursa o individualizmu, slobodi, refleksivnosti, komunikaciji, stilu i načinu života; podstaknut dominacijom (neo)liberalne ekonomije i liberalne ideologije. Rasprave o globalizaciji su samo novi diskurs na već davno istaknute probleme brzog ekonomskog, naučnog, tehničkog i tehnološkog razvoja, koji donosi sve veće socijalne i kulturne teškoće kolektivitetima kao što su država, nacija, vera i tako pojačavaju problem individualnog i kolektivnog identiteta. Uporedo sa ekonomskim i tehničkim promenama, rastu i brojni rizici u društvu, čija kontrola postaje sve manje moguća.

Jedan od problema nerazumevanja značaja i funkcije diskursa javlja se kod pokušaja da se izdvoji jedan element iz diskursa, koji se želi nametnuti kao paradigma. Takav je slučaj sa nastankom „feminističke teorije“ (teorija), gde je rodni element u diskursu o međuljudskim odnosima izdvojen i nametnut kao teorijska paradigma.

Sledeći problem je zanemarivanje diskursa u želji da se pobegne od „stare“

²⁷ Zanimljivu i podsticajnu raspravu o krizi diskursa u sociologiji videti u: Stridom, P., *Discourse and Knowledge, The Making of Enlightenment Sociology*, Liverpool University Press, 2000.

paradigme i zasnuje nova. Da li je, zbog toga, potrebno neke analize Gidensa, Burdijea, Baumana, Deride, Homansa, Gofmana ili Vilirija proglasiti novim paradigmatama, ili prihvatiti kao diskurs u okviru teorijske paradigme označene kao strukturalizam? Zašto bežati od strukturalizma, kada je struktura jedna od temeljnih kategorija u pojmovno kategorijalnom prostoru sociologije? Izostajanje diskursa o konfliktu, klasama, eksploataciji i otuđenju, zbog bežanja od marksizma, napravilo je prazninu u teorijskoj zgradi sociologije koju nisu uspešno popunili pojmovi dromologija, rodna nejednakost, simulacija, interakcionizam, dramaturgija, razmena i slično.

Zapostavljanje diskursa u okviru pojmovne paradigme predstavlja, možda i najveći problem u savremenoj sociologiji. Ovde ćemo to pokazati na dva primera. Pojam *globalno društvo* u klasičnoj sociološkoj teoriji odnosi se na opšte društvo shvaćeno kao teorijska konstrukcija, najvišeg nivoa logičke i epistemološke apstrakcije. U misaonoj operacionalizaciji tog pojma imaju se u vidu tri nivoa: materijalna osnova društva; pravna i politička organizacija i kultura. Praktična i empirijska operacionalizacija ovog pojma nije bila moguća, jer ne uključuje prostornu i vremensku dimenziju. Danas je ova pojmovna paradigma zastarela, neproaktivna i potrebno ju je zameniti. Očigledno je da pojam *globalno društvo*, sada, uključuje vremensku i prostornu dimenziju. Ono se razvija ovih godina i decenija i obuhvata prostor celog Globusa. Odnosi, procesi, pojave, pa i neke institucije u tom društvu prostiru se na globalnom nivou, imaju globalne posledice, uključuju globalne resurse,²⁸ globalnu migraciju, globalnu radnu snagu i „globalne lance majčinske brige.“²⁹ Tek posle dovoljno razvijenog diskursa u okviru pojmovne paradigme *globalno društvo*, moguće je postavljati vrednije prognoze o putevima, značaju i posledicama procesa globalizacije i govoriti o sociološkoj teoriji globalizacije, kao novoj teorijskoj paradigmati.

Drugi primer na koji želimo da ukažemo kao predmet ozbiljnog i svestranog diskursa jeste pojmovna paradigma koja postavlja okvir za razumevanje čoveka kao društvenog bića. U Marksovom i Dirkegovom učenju čovek je shvaćen kao društveno biće, s tom razlikom što je kod Marksa čovek prinudno (pod prinudom) društveno biće, otuđeno od svoje suštine a teži da bude slobodno društveno biće, jer se jedino u društvu može izgraditi i steći sloboda; dok je kod Dirke čovek podređen društvu kao višem sadržaju, višem biću, jer je za čoveka društvo sve, potpuna ispunjenost. Ovu paradigmatu je potrebno podvrgnuti novoj diskurzivnoj proverbi, kako bi se videlo da li je savremeni čovek društveno biće ili slobodna i emancipovana ličnost, ili možda usamljena, izolovana i izgubljena jedinka. Naš je stav da čovek više nije

²⁸ Stručnjaci govore o pretpostavljenim globalnim resursima nafte, gasa, plemenitih metala, pitke vode i iznose prognoze o vremenskom trajanju postojećih rezervi.

²⁹ Hohšild, E.R., *Globalni lanci brige i emotivni višak vrednosti*, u Hanton, V., Gidens, E., *Na ivici*, Beograd, 2003.

društveno biće, ni prinudno, „po sebi“, ni samosvesno, sa ispunjenim i ispoljenim potencijalima, „za sebe“. Tokom istorijskog razvoja, čovek je želeo da se oslobodi svoje prinudne, nametnute, date društvenosti i da stekne slobodnu, po vlastitom izboru zadatu društvenost. Savremeni čovek ponovo postaje „pećinsko biće“, ali sada ne na osnovu gubljenja i smanjenja potreba³⁰, odricanja i oskudice, već naprotiv, na osnovu rasta i gomilanja potreba, stalnog povećanja potrošnje, izražene želje i motiva da svaki dan ima više nego prethodnog dana. Čovekova nova pećina nije „neudobna jazbina“, već udobna palata ili luksuzni stan snabdeven sofisticovanim uređajima i komunikatorima kako se ne bi osećao izolovano u svojoj dobrovoljnoj usamljenosti. Savremeni čovek je razvio potrebu za virtuelnom zajednicom, za virtuelnim „društvenim mrežama“. On je tako postao „biće mreže“, globalne mreže, dovoljno udaljen od društva da ne učestvuje ukoliko nema potrebu, ali i dovoljno blizu da koristi sve društvene resurse, da se takmiči, da se bogati, da neizmerno poseduje, da vlada, da je moćan, pohlepan i neodgovoran. Naš odgovor na Turenov izazov bio bi da društvo i dalje postoji, da je čovek sve manje društveno biće (ne doživljava društvo kao svoju suštinu) a sve više „novo“ pećinsko biće i da se razvijaju novi oblici društvenosti, zasnovani na novim oblicima komunikacije (kao što su virtuelne mreže i *cyber* prostor). Istina je da društvo kao celina, kao poseban entitet,³¹ nema onu nadmoć i nadređenost nad čovekom, kakvu je imalo u prethodna dva veka, ali sada neki njegovi elementi (kompanije, mediji, ideologija) ostvaruju punu dominaciju nad čovekom i društvenim odnosima.

Postoji još mnogo pojmovnih paradigmi koje bi diskursivna teorija i diskursivna praksa savremene sociologije mogla (morala) proveravati i menjati (klase, država, moć, ideologija³², socijalizacija, znanje, demokratija). Tako bi, recimo, kroz jedan diskurs, pojmu demokratije, kao vladavine većine, trebalo supotstaviti pojam *meritokratije* kao vladavine znanja (najboljih biografija). Verujemo da bi se u tom diskursu pokazalo da je demokratija iscrpela sve svoje potencijale i da bi je trebalo zameniti, kao pojmovnu paradigmu i kao praktičnu paradigmu.

³⁰ Marks u *Ranim radovima* govori o povratku čoveka-radnika u pećinu (figurativni naziv za neudobni radnički stan), „koja je otrovana smrdljivim dahom civilizacije“. Radnik to čini zbog nedostatka sredstava za život, pa je prinuđen na razna odricanja, oskudicu, štednju, na snižavanje potreba, „čak za vazduhom i kretanjem“.

³¹ U klasičnj paradigmatškoj i diskurzivnoj aktivnosti, stvarnost se deli na tri entiteta: prirodu, društvo i čovekovo mišljenje.

³² O diskursu vezanom za ideologiju, njen uticaj i posledice u društvu, videti: Tauren A. Van Dijk., *Ideology and Discourse, A Multidisciplinary Introduction*, Barselona, 2003.

Zaključak

Savremena sociologija je zanemarila ulogu i značaj diskursa u okviru naučnog istraživanja, analize i objašnjenja. Nastao je i ozbiljan zastoj u konstituisanju novih teorijskih paradigmi, iako se pojavilo mnoštvo teorijskih pokušaja i analiza sa pretenzijama da postanu nove paradigme, „grand teorije“.³³ Posle napuštanja marksističke i strukturalističke paradigme, pojavilo se mnogo „malih“ teorija, koje po našem mišljenju nisu dostigle nivo i snagu ove dve paradigme. To je još jedan pokazatelj nemoći nauke da razvije kontinuitet paradigmi i njihovu postepenu smenu. Nedovoljno razvijen diskurs (unutar paradigmi i među paradigrama) doveo je do bežanja od paradigmi i vraćanja sociologije „malim“ temama i pitanjima. Naravno, potrebno je da se sociologija bavi i „malim“ i „velikim“ pitanjima, ali mora postojati revnoteža među njima.

Postavljamo još jedno značajno pitanje: da li su ove brojne rasprave, „grand teorije“, „škole mišljenja“, svrstane u okvir „postmodrnističkih teorija“ i „teorija o svakodnevnom životu“, teorijske paradigme ili samo pojmovni i teorijski diskursi? Mi mislimo da je reč o diskursima i da se svi ovi diskursi mogu svrstati u jednu teorijsku paradigmu koja bi se označila kao teorija o individualizmu ili *individualistička teorija*. Namera ovih diskursa je da istaknu afirmaciju individue, njenu slobodu, odvojenost od sistema, da ukažu na relativizaciju „svega postojećeg“ u društvu, pod uticajem postmodernizma i liberalizma. Naravno, tu je i veliki uticaj razvoja nauke i tehnike koji je doveo do nove „evolucije čoveka“ preko optičkog oka, alarma, video nadzora, biotičkih delova organizma i drugih oblika jačanja čovekove snage, moći i kontrole, sve u korist sticanja profita i ličnog bogatstva, bez obzira na rizike.³⁴ Ovo je podstaklo sociologe da razmišljaju o individui, ličnosti, pojedincu kao novom, ključnom akteru u sadašnjem društvu.

Potrebno je ukazati i na značaj teorijskog i praktičnog konstruktivizma (konstrukcionizma) u diskurzivnom habitusu savremene sociologije. Teorijske konstrukcije su važni instrumenti pojmovnih paradigmi kao sinteza diskurzivne parkse, koja stalno daje elemente za konstrukciju pojmova. Međutim, konstrukcionizam ne može biti produktivan ukoliko potpuno raskida sa elementima paradigme u okviru koje se kreće. Konstrukcionizam ne može biti zamena za „objektivnu stvarnost“ niti može konstruisati stvarnost. Ako

³³ Pojam „grand teorije“ upotrebljava Džordž Ricer podrazumevajući pod tim „širok i ambiciozan pokušaj“ pojedinih autora da predstave jedan „odeljak ljudske istorije“, kao što su Parsons, Merton, Darendorf, Luman, zatim Norbert Elijas, Gidens, Burdije i drugi savremeni sociolozi (Ricer, Dž., *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.).

³⁴ Čovekova „tehnička evolucija“ stalno napreduje, biotički delovi organizma (veštački implantati) postaju sve savršeniji, ali se javljaju i novi problemi. Tako bakterije i novi virusi postaju otporni na antibiotike i vraćaju se neke stare bolesti. Do toga je dovela trka farmaceutskih kuća za profitom i nametnuta potrošnja lekova koja je izvala rezistentnost.

konstrukcionizam izlazi iz okvira paradigme, onda on dopušta mogućnosti da se tu nastane zdravorazumske paradigme. Danas je prisutna tendencija da se svako posebno mišljenje ili stav proglase paradigmom. Stavovi pojedinih autora mogu uvesti problem u diskurzivni prostor, ali ne i formirati paradigmu. Ona mora biti rezultat konsensusa naučne zajednice.

Literatura

1. Adorno, T., *Negativna dijalektika*, BIGZ, Beograd, 1979.
2. Agamben, G., *What is a Paradigm*, A lecture by Giorgio Agamben, August 2002.
3. Agamben, G., *Profanacije*, Rende, Beograd, 2010.
4. Beker, M., *Savremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
5. Berk, P., *Osnovi kulturne istorije*, Clio, Beograd, 2010.
6. Berger, P., Lukman, T., *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*, Naprijed, Zagreb, 1992.
7. Berger, P., Kelner, H., *Sociologija u novom ključu*, Gradina, Niš, 1991.
8. Ber, V., *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Zepter Book World, Beograd, 2001.
9. Bodrijar, Ž., *Savršeni zločin*, Beogradski krug, Beograd, 1998.
10. Bodrijar, Ž., *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad, 1991.
11. Boudon, R. & Bourricaud, F., *Dictionnaire critique de la sociologie*, deuxième édition, Presses universitaires de France, Paris, 1986.
12. Boudon, R., *The Social Sciences and Two Types of Relativism*, Journal of Classical Sociology, 2005. Vol. 5.
13. Burdije, P., *Nacrt za jednu teoriju prakse*, ZUNS, Beograd, 1999.
14. Burdije, P., *Narcisovo ogledalo*, Clio, Beograd, 2000.
15. Bourdieu, P., *Marcel Mauss aujourd'hui*, Sociologie et sociétés vol. 36, 2004., n° 2.
16. Filipović, M., *Sociologija i postpozitivističke paradigme: neke saznavne teškoće savremene sociologije*, Sociologija, br. 3, 2008.
17. Fuko, M., *Poredak diskursa*, Karpos, Loznica, 2007.
18. Fuko, M., *Arheologija znanja*, Plato, Beograd, 1998.
19. Gergen, K., Gergen, M., *Socijalna konstrukcija*, Zepter Book World, Beograd, 2006.
20. Habermas, J., *Saznanje i interes*, Nolit, Beograd, 1975.
21. Haton, V., Gidens, E., *Na ivici*, Beograd, 2003.
22. Jaus, H.R., *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978.
23. Kozler, L., *Funkcije društvenog konflikta*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2006.

24. Kun, T., *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974.
25. Marinković, D., *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*, Prometej, Novi Sad, 2006.
26. Merton, R. K., *O teorijskoj sociologiji*, Plato, Beograd, 1998.
27. *Mišel Fuko – Hrestomatija*, Vojvođanska sociološka asocijacija, Novi Sad, 2005.
28. Rajh, A., *Postmoderna arhivistika: Uvodna pitanja*, Arhivski vjesnik, Zagreb, No. 46, 2004.
29. Mimica, A., (priređivač) *Tekst i kontekst, Oglеди o istoriji sociologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
30. Ravetz, J., *Scientific Knowledge and its Social Problems*, Transaction Publishers, 1996.
31. Ricer, Dž., *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
32. Sardar, Z., *Thomas Kuhn i ratovi znanosti*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2001.
33. Stridom, P., *Discourse and Knowledge, The Making of Enlightenment Sociology*, Liverpool University Press, 2000.
34. Spasić, I., *Interpretativna sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.
35. Sesardić, N., *Filozofija nauke*, Nolit, Beograd.
36. Tauren, A., Van Dijk, *Ideology and Discourse, A Multidisciplinary Introduction*, Barselona, 2003.
37. Touraine, A., *A new Paradigm for understanding today's world*, Polity Press, 2007.
38. Touraine, A., *Sociology without Societies*, "Cuurent Sociology", March 2003. Vol. 51(2).
39. Touraine, A., *Is Sociology still the Study of Society?*, Thesis Eleven, No. 23, 1989.
40. Vajt, H., *Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti*, „K.“- Časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju, Zagreb, 2003., br. 1.
41. Valdenfels, B., *Topografija stranog*, Stilos, Novi Sad, 2005.
42. Veber, T., *Pojedinac i konflikt iz Gandijeve perspektive*, Prometej, Novi Sad, 2007.
43. Nemanjić, M., Spasić, I., (priređivači) *Nasleđe Pjera Burdijea - pouke i nadahnuća*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2006.